

DE VERANDERENDE POSITIE VAN DE POLITIEKE PIJP DOOR DE EEUWEN HEEN

door Ruud Stam

Door de eeuwen heen kon met een pijp getoond worden waar je maatschappelijk en politiek stond. Dit is enigermate vergelijkbaar met de manier waarop dit in de jaren '70 gebeurde met een button. Er zijn duidelijke veranderingen te zien in de wijze en de mate waarin de pijp deze rol vervulde. De hoogtijdagen van de politieke pijp lagen in de tweede helft van de 19e en de eerste decennia van de 20e eeuw.

Al in de 17e en 18e eeuw kon je met behulp van een pijp laten zien, dat je een oranjeklant was. Ook historische gebeurtenissen, zoals de Vrede van Aken, en belangrijke personen (Staten van Holland, Rex Pruisen, Lodewijk de XV van Frankrijk) kwamen op pijpen voor. Alle in de vorm van reliëfs. De mallen voor deze pijpen zijn vaak gegraveerd door zilversmeden van naam aan de hand van prenten uit die tijd (1). De reliëfs zijn dan ook heel fijn en kunstzinnig ontworpen. Deze pijpen illustreren de leidende positie die de Goudse pijp in de 17e en 18e eeuw innam. Een positie die internationaal tot navolging en imitatie leidde. De Goudse pijp was immers in de 17e en 18e eeuw maatgevend in heel Europa. Ook eenvoudige reliëfs komen voor.

In de 19e eeuw verandert het beeld. In Frankrijk ontstaat, ongeveer vanaf de jaren 30, de korte figurale pijp, die niet alleen zeer kunstzinnig ontworpen werd, maar die tevens door zijn geringere lengte beter paste bij de veranderde snelheid van het leven in de 19e eeuw. De opkomst van de figurale pijp past in het Franse culturele klimaat van die dagen. Authenticiteit en vernieuwing waren bij uitstek de kenmerken van de artistieke creativiteit (2). Dit zie je in de vormgeving van de Franse pijp terug.

In de eerste helft van de 19e eeuw ligt bij de politieke pijpen de nadruk nog op de historische figuren en op koloniale en veraf plaatsvindende oorlogen. Pas in de tweede helft van de 19e eeuw zien we, dat ook veel contemporaine politici worden afgebeeld. De politiek komt, voor zover we dat aan de pijpen kunnen aflezen, dichterbij.

De grandeur van veel van de Franse pijpen was in Gouda niet te evenaren. Bovendien hield men in Gouda te lang vast aan wat in

Afb. 1

372 L'écrivain public

voorbij eeuwen zo succesvol was: de lange kwaliteitspijp. Een zaak van remmende voorsprong. Daar waar de Goudse pijpenmakers wel met de nieuwe mode mee wilden doen, zie je soms wangedrochten ontstaan, die ver van de kunstzinnige Franse ontwerpen af stonden. Het merendeel van de 19e-eeuwse politieke pijpen waren reliëfpijpen. Pas aan het einde van de 19e eeuw zie je Nederlandse politieke pijpen in de vorm van een hoofd. De ontwikkeling van de Nederlandse pijp paste geheel in het Nederlandse culturele leven, dat zich vooral onderscheidde van het Franse door herleving en terugblik op onze geschiedenis, schilderkunst en literatuur (3). Echt vernieuwende of revolutionaire vormgeving zoals bij de Franse pijp paste niet in het Nederlandse culturele klimaat.

Voor het definiëren en bevorderen van het Nederlandse nationalisme was de afscheiding van België in 1830 essentieel (4). Vanaf toen wilde Nederland pas echt zijn eigen helden hebben, gekrenkt als wij waren in onze nationale trots. Dit nationalisme zie je ook terug op de pijpen van die tijd waarop nieuwe nationale helden en helden uit het verleden werden afgebeeld: de heldendaden van Van Speyk en van baron Chassé pasten in het nieuwe nationale bewustzijn, maar ook Leidens ontzet, Den Briel en Willem van Oranje.

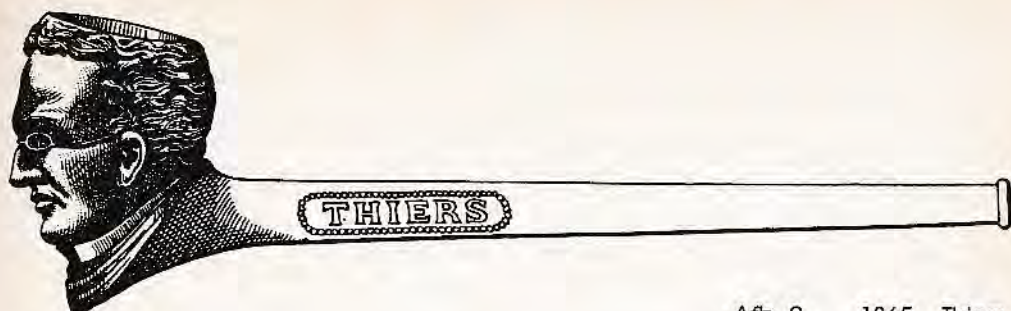
De ontwikkeling van de Nederlandse politieke pijp in de 19e eeuw onderscheidt zich hierdoor meer in lengte, thematiek en mindere artistiekheid van de pijpen uit voorgaande eeuwen dan door revolutionaire vormgeving.

In andere landen zoals België en Duitsland zien we in navolging van Frankrijk figurale pijpen ontstaan. Veelal imitaties of pijpen van een geringere artistieke schoonheid.

Terug naar de Franse figurale pijp. Op deze pijpen zie je het gehele maatschappelijke leven terug. Niet alleen in de vorm van portretten, maar ook door het gegeven dat voorwerpen werden afgebeeld: de opkomst van de stoomtrein leidde tot een pijp in de vorm van een locomotief en zelfs de fiets wist zich tot pijp te ontwikkelen. Analfabetisme (*afb. 1, l'écrivain public*), slavernij en sociale onrust vind je terug op pijpen.

De portretpijpen nemen een heel speciale positie in. Vanaf het midden van de 19e eeuw kon je het als beroemdheid brengen tot karaf, slinger van een pendule, tabakspot of geborduurde pantoffel (5), maar je was pas echt beroemd, als je het tot pijpenkop had gebracht. De Franse eerste president van de derde republiek, Adolphe Thiers, zei eens (vrij vertaald): "Je kunt je niet werkelijk een groot man noemen, als je niet tot pijpenkop gevormd bent." De firma Gambier verkocht in de eerste jaren na 1870 tot 57.000 pijpen met de beeltenis van Thiers per jaar (*afb. 2*).

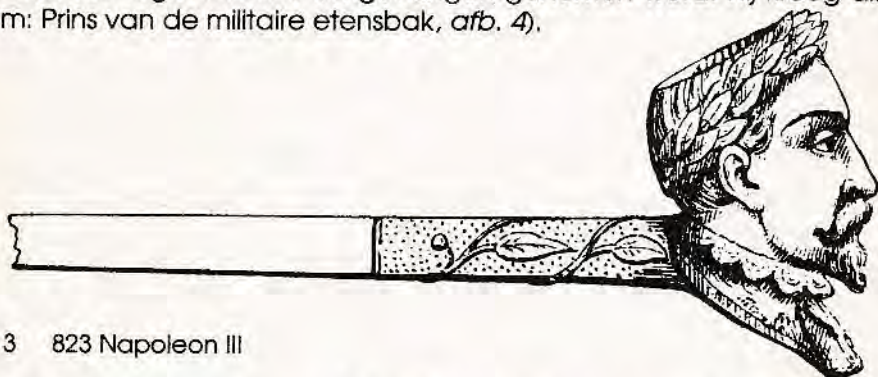
Een ander voorbeeld: Generaal Boulanger, die tegen het einde van de 19e eeuw een rechtse staatsgreep beraamde, wist op de dag dat de Parijse tabakswinkeliers zijn portretpijp niet meer in de etalage hadden staan, dat zijn tijd voorbij was om op zijn zwarte paard het Elysée binnen te rijden.

Afb. 2 1365 Thiers

Immers de verkoop van politieke pijpen was rechtstreeks in overeenstemming met de populariteit van de politicus (6).

De portretpijp had dus een echte politieke betekenis. Je kon je als republiken afficheren met een pijp van Thiers, Grévy of Loubet, of als royalist met een pijp van Napoleon III (afb. 3) of Le Premier Conscrit de France (een nakomeling van de Franse adel, verdreven onder de Derde Republiek, die zich voor het leger meldde en gevangen genomen werd. Hij kreeg als bijnaam: Prins van de militaire etensbak, afb. 4).

Afb. 3 823 Napoleon III

Ook de maatschappelijke ontwikkelingen vinden we op Franse, Duitse en Belgische pijpen terug, zoals: de stakingen; de Duitse socialist Bebel; de strijd om 8 uur werken, 8 uur rust en 8 uur slapen, als pijp met drie keer een 8 op de kop (afb. 5). Het feit dat de veranderde arbeidsomstandigheden ertoe leidden dat de soldaten om 10 de kazerne mochten verlaten, leverde een speciale pijp op (Permission de dix heures, Gambler).

De positie van het roken en de maatschappelijke ontwikkelingen

Waarom was nu juist de pijp zo'n voorname rol als politieke uiting gegeven? Dit had twee redenen:

- Allereerst had dit alles te maken met de positie van het roken en de pijp in de 19e eeuw. Zo was het bruin roken van een pijp een kunst en een kun-

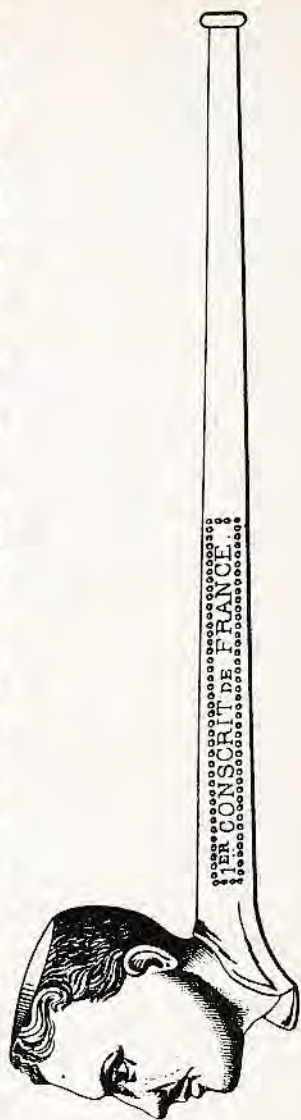
de die je als echte man moest verstaan (7). Enerzijds werd je met deze gave geboren, anderzijds was je geen echte man, als je het niet kon. Vrouwen waren daarvoor te onrustig en te onstabiel. De Fransen hadden zelfs een apart woord voor het doorroken: de culottage. Het breken van een goed doorgerookte pijp werd in de 19e-eeuwse literatuur over pijpen gelijk gesteld met het verlies van een geliefde of een kind, en als iemand overleed of sneuvelde werd gezegd: Hij heeft zijn pijp gebroken.

De pijp had dus een grote betekenis in de mannelijke cultuur van de 19e eeuw.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat juist de pijp als button zo'n grote betekenis had.

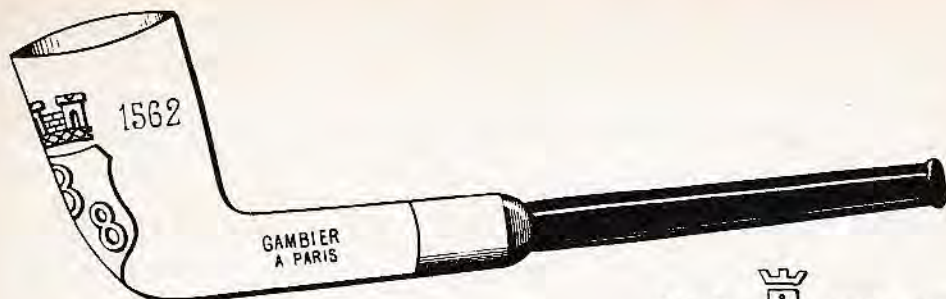
- De tweede reden was de snelle maatschappelijke verandering in de 19e eeuw. Te vaak kijken we nog tegen de 19e eeuw aan als een eeuw van burgerlijkheid en imitatie. Biedermeier, het historisme, de neogotiek en veel van de romantische schilderkunst die ons nu niet meer bekoort, bepalen nog in te sterke mate het beeld. De 19e eeuw wordt gelukkig meer en meer geherwaardeerd. De industriële revolutie, het begin van de moderne democratie, het einde van de absolute macht van de vorsten, het nationalisme, de wetenschap, moderne communicatie (de telegraaf en de postzegel) en vele oorlogen maken de 19e eeuw tot een van de boeiendste episoden uit de Europese geschiedenis. Het was een turbulente tijd die de mensen verwarde, hen nieuwsgierig maakte en hen een andere rol oplegde. Er ontstond een burgerij met een maatschappelijk en politiek engagement, waarbij voor het eerst ook de burger een rol van betekenis kon spelen.

Voor de stedelijke gegoede burgerij nam aan dit nieuwe leven deel. Zij immers hadden meer middelen door de stijging van het levenspeil en beschikten over vrije tijd. Daarbij was het vooral de man die naar buiten trad. Er was immers een strikte scheiding in taken en ruimte tussen mannen en vrouwen. Voor de arbeiders op het

Afb. 4

1548 Duc d'Orléans

Afb. 5 1562 Dublin

platteland veranderde maar weinig. Veel van het maatschappelijk leven speelde zich af in verenigingen, sociëteiten, genootschappen, biljartzalen en cafés. Daar werden de kranten gelezen; daar werd gediscussieerd.

Als we ons van het sociale leven een voorstelling maken, dan is het niet onlogisch te veronderstellen, dat dit gebeurde onder het genot van een pijp. Was de politieke pijp niet bij uitstek het middel om te tonen, dat je deel had aan die maatschappelijke veranderingen? Was de pijp in die tijd van burgerlijk elan niet een middel om de zo nagestreefde openbare achting te uiten en er deel aan te hebben? Hoe het ook zij, verwonderlijk is in dit licht de bloei van de politieke pijp zeker niet.

In het begin van de 20e eeuw sluit de ontwikkeling van de politieke pijp nauw aan bij die in het einde van de 19e eeuw. De Eerste Wereldoorlog levert een stortvloed aan politieke pijpen op.

In Nederland zien we naast de gekaste pijp ook de gegoten pijp ontstaan. Als voorbeelden mogen dienen de figurale pijpen met Wilhelmina (vorm datum 1898) of Prins Hendrik. Later in de eeuw vormen de exportpijpen voor Amerika nog een belangrijke groep met politieke betekenis (Washington, etc.)

De Tweede Wereldoorlog heeft weinig politieke pijpen meer opgeleverd. Ook daarna neemt het aantal politieke pijpen af in lijn met de neergang van de kleipijpenindustrie. Uit de Tweede Wereldoorlog zijn nog wel de Duitse zwarte doodshoofdpijpen, gemaakt ten behoeve van de SS, als weerzinwekkende uiting te noemen.

Tot slot

Afhankelijk van de tijd en de nationale cultuur hebben politieke pijpen geheel verschillende betekenissen gehad. Zonder volledig te willen zijn moeten we onderscheid maken in:

- Pijpen die een rechtstreekse politieke keuze laten zien (oranjepijpen, Thiers, Napoleon III, etc.).

- Pijpen die de sociale veranderingen tot onderwerp hebben (stakingen, 8-urenpijp, etc.).
- Pijpen die teruggrijpen op historische gebeurtenissen (bijv. vroegere heersers) of veraf gelegen conflicten illustreren (bijv. koloniale oorlogen).
- Pijpen die maatschappelijke gebeurtenissen laten zien (bijv. opkomst van de techniek, plagen, analfabetisme, slavernij).

Alle dienden als "button", als expressie van de mens in zijn sociale en politieke omgeving, in een tijd waarin het roken van een pijp nog een geheel andere dimensie had dan nu.

NOTEN

1. Duco, tabakspijp, blz. 21 e.v.
2. Bunnig, Eeuw, Inleiding Prof. Dr. H. van Os, blz. 7.
3. Idem, blz. 7.
4. Idem, blz. 8.
5. Debrle, Pipes, blz. 11 e.v.; Forest, Têtes; Fraigneau, Têtes.
6. Fraigneau, Têtes.
7. Stam, Culottage.

LITERATUUR:

- Bunnig, C. (red.). Een Eeuw apart. Rijksmuseum-stichting, Amsterdam, 1993.
- Debrle, C. Pipes en terre. Un siècle d'art populaire. Musée Antoine Lécuyer, Saint-Quentin, 1990.
- Duco, D. De Tabakspijp als oranje propaganda. Stichting Pijpenkabinet, 1992.
- Forest, L. Têtes de pipes. L'illustration, nr. 3071, januari 1902.
- Fraigneau, A. Têtes de pipes. Eind 19e eeuw.
- Stam, R.D. Culottage of een "Hänschen" rauchen. PKN XX, 80, 1998.

Afbeeldingen

- 3: Catalogus Gambier 1868 / 1,2,4,5: Catalogus Gambier 1894

GROTE INTERNATIONALE VERZAMELMARKT

15-16 JANUARI 2000

+

18-19 MAART 2000

VAN 9.30 - 17.00 UUR

GROTE VEEMARKTHAL

Gelegen aan de Sartreweg, nabij rotonde 'De Berenkuil'

UTRECHT

"Centrum van verzamelend Nederland"

Er is 2,75 km tafel aanwezig! Inl. (030) 2886891.

Entree: f. 6,-; Pas 65+ f. 5,-

Vrije parkeerplaats voor ruim 4000 auto's.

Per openbaar vervoer: Bus 57 vanaf C.S. uitstappen halte Biltse Rading.